

Трансформація ідеї гармонійного розвитку Правобережжя в «Мемуарах мого життя. Спогадах зрілого віку» Т. Бобровського

О. М. Бондарчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна
Corresponding author. E-mail: olesiabondar@ukr.net

Paper received 30.01.19; Accepted for publication 05.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-190VII56-01>

Анотація. У статті досліджено проблематику «Мемуарів мого життя. Спогадів зрілого віку» Т. Бобровського, що відбиває позитивістські тенденції у творчості автора і об'єднує ряд питань, серед яких питання звільнення селян, Кримської війни та Січневого повстання. Проблематика другого тому мемуарів митця становить центр загального комплексу проблем літератури Правобережної України другої половини XIX ст.

Ключові слова: мемуаристика, позитивізм, проблематика, українсько-польське літературне пограниччя.

Вступ. Еволюція світоглядних орієнтирів Т. Бобровського простежується в двотомнику «Мемуари мого життя». Перший том «Про справи...» [6] містить численні рефлексії минулих та сучасних подій, які не приховують емоційну характеристику автора. Другий же том «Спогади...» має певні риси позитивізму. На думку Т. Бобровського, творчість мала нести практичне значення, тому в заповіті зазначає, що після його смерті родичі та інші уповноважені особи повинні «прочитати рукопис і прийняти спільне рішення, чи „Мемуари” будуть надруковані, чи повинні залишитися в рукописі» [5, с. 211]. Автор у «Мемуарах...» – особливо виразно це проявляється у «Мемуарах мого життя. Спогадах зрілого віку» – підкреслює основну функцію тексту, а саме нав'язування ідеї розвитку суспільства демократичними методами, що в подальшому мусить призвести до відновлення польської державності. Така інтенціональність безпосередньо простежується в проблематиці твору.

Огляд літератури. Теоретичну основу статті становлять праці Ю. Бахужа, Б. Голенбіовського, Я. Камьонкі-Страшаквої, Є. Кольбушевської про проблематику літератури епохи романтизму; М. Брацкої, Ю. Булаховської, Г. Вервеса, В. Єршова, Р. Кирчів, Є. Нахліка, Л. Оляндера, Н. Петриченко, Н. Поплавської, Р. Радишевського, С. Сухарєвої, О. Сухомлинова про літературу польсько-українського пограниччя; В. Білявської, Т. Довжок, Ю. Кацемби, Н. Колошук, В. Пустовіта, І. Руденко, О. Скаріна, Л. Сучкової про становлення української та польської мемуаристики.

Мета. Дослідження проблематики другого тому «Мемуарів мого життя» Т. Бобровського. Простежити еволюцію світоглядних орієнтирів митця.

Матеріали і методи. Комплекс використаних у статті методів представлено літературознавчими методами, які дозволяють виявити вплив біографії письменника на змістовну частину мемуарів (біографічний) та вплив світоглядних позицій автора, історичних умов доби, соціально-політичних передумов середовища на літературну творчість (культурно-історичний).

Результати та їх обговорення. Оповідь в першому тому мемуаристики Т. Бобровського «Про справи...» закінчується подіями 1851 р., тобто поверненням на батьківщину у зв'язку зі смертю батька. Автор мусив

взяти на себе всі сімейні проблеми. Другий том під назвою «Мемуари мого життя. Спогади зрілого віку» повністю пов'язані з соціально-політичним життям Правобережної України. Мемуарист, оминаючи подробиці особистого життя, навмисно створює сюжетні лакуни і тим самим приділяє більшу увагу суспільно-політичній діяльності. Така вибірковість подій, за задумом автора, повинна була скерувати розвиток прийдешнього покоління польської шляхти в правильному напрямку.

Оповідач «Спогадів...», на відміну від оповідача першого тому, має ширший кругозір та позитивістський тип мислення. Романтичні рефлексії юнака трансформуються в аналіз фундаментального характеру, здійснений поважним сивочолим шляхтичем. Зміна світоглядних орієнтирів, відображених у мемуаристиці Т. Бобровського, головним чином продиктована реаліями з життя. Після насиченого та інтелектуального життя в Санкт-Петербурзі мемуарист особливо гостро відчував провінційність та відсталість польської шляхти, більше того, з жалем констатує втрату єдності та братерства. Мемуарист, на основі життєвого досвіду та за допомогою широкомасштабних узагальнень, дійшов висновку, що Правобережжя, через ряд суспільно-історичних та політичних причин, довгий час перебувало в інтелектуальному та морально-етичному занепаді, тому молодь потребує нового вектора духовного розвитку. Г. Маркевич пише, що польський позитивізм «в порівнянні з романтизмом понизив ранг літератури, визначаючи її нижчою від науки, однак наділив її великим впливом. Одночасно поклав на неї, як і на інші сфери суспільної діяльності, обов'язок практичності» [11, с. 774]. Т. Бобровський свідомо жертвує певною образністю та художністю викладу, перетворюючи другий том в складноструктурований документ епохи з деякими рисами політичного трактату.

Проблематика «Мемуарів мого життя. Спогадів зрілого віку» сконцентрована на розкритті трьох глобальних для суспільно-політичного життя краю питань, а саме: селянське питання, Кримська війна та Січневе повстання.

Т. Бобровський у більш зрілих спогадах автор проводить ґрунтовний аналіз духовного, політичного та економічного стану Правобережжя. Одним з найбільш актуальних суспільних питань другої половини XIX ст. стало питання розкріпачення селян, яке у

«Спогадах ...» віднайшло розлоге відображення. В. Колесник, досліджуючи творчість мемуариста, зазначає, що на відміну від «першого том, у другому він (Т. Бобровський – О. Б.) часто звертається до селянської теми. Спочатку перед нами постає мало не ідеалістична картина селянського життя <...> Щоправда мемуарист визнає, що були поміщики, які утискали селян, і таких громадська думка засуджувала» [3, с. 216]. Т. Бобровський, який ще зі студентських часів відчував потребу в зміні ієрархічності суспільства, детально описує проблему звільнення селян. Ініціативність поляків співпала з реформаторськими ідеями самого імператора, який 1858 р. видає указ про створення в кожній губернії поміщицьких комітетів для підготовки селянської реформи. Автор, як один із членів таких комітетів, у «Спогадах ...» підкреслює виняткову роль поляків у піднятті цієї проблеми на державний рівень. Сучасник мемуариста В. Пшиборовський пише, що саме завдяки селянському питанню «Мемуари ...» мають «першорядне значення як історичний матеріал, і кожен, хто колись захоче ознайомитися із питанням звільнення селян на території земель, захоплених Росією, не зможе в жоден спосіб обійтися без роботи Бобровського» [12, с. 416].

Частина «Мемуарів мого життя. Спогадів зрілого віку» Т. Бобровського, присвячена проблематиці селянського питання, відзначається декількома ознаками, такими як сухість викладу матеріалу, навмисне позбавлення художньої образності, точність та скрупульозність у зображеннях деталей. Манера письма має велику кількість ознак, що нагадують швидше не художній твір, а судовий протокол. Мемуарист включає у зміст свого твору ретельно збережену документацію редакційних комісій і подає проекти та деякі нотатки, надані членами Волинського і Подільського комітетів А. Жищевським, В. Гурським та Ю. Ролле. Автор також подає в додатку «Петицію шляхти Київської губернії 1860 р.». В. Єршов, порівнюючи принцип організації мемуарів Т. Бобровського та Є. Івановського, зазначає, що саме у Т. Бобровського «найбільш ретельні й концептуальні свідчення епохи. <...> Рівним йому у відображенні регіональної проблематики був Є. Івановський, спогади якого про правобережний рух розсіпані в багатотомних конволютах» [2, с. 180]. У творчості останнього «читає не знайде описів інтер'єру чи природи, морально-етичних сумнівів іпохондричного змісту, виправдань чи особистих пояснень. Автор навмисно відводить читача від сенсуального сприйняття тексту» [1, с. 232]. Відтак, стиль та манера опису сюжету в «Спогадах ...», присвяченого проблематиці звільнення селян, особливо близький стилю Є. Івановського, що дозволяє говорити про конволютний принцип організації мемуарів Т. Бобровського, який використовується як засіб підвищення інтелектуалізації тексту. Такий прийом використовується автором для підкреслення важливості проблематики звільнення селян.

Т. Бобровський, згадуючи 1858 – 1861 р., надає питанню звільнення селян виняткового значення, називаючи його «кульмінаційним пунктом пробудженого життя нашої провінції, час активного заняття публічними справами і впливів, які мала польська шляхта з

часів поділу краю» [7, с. 62]. Безсумнівно, деякі польські поміщики насамперед підтримували свої інтереси та шукали вигоди в економічному та соціальному значенні майбутніх реформ, однак розуміли їхню неминучість. Т. Бобровський, за словами автора, знаходився у вузькому колі діячів, які намагалися об'єктивно дивитися на справу підготовки селянських реформ та враховувати інтереси всіх її учасників. З огляду на неоднозначність питання звільнення селян, Т. Бобровський, під час розкриття цієї проблеми, намагається наблизитися до лапідарного, точного та сухого стилю викладу матеріалу, знеособлює текст, ховає розповідача під маску беземоційного та безстороннього хронікера. Ці риси, на думку автора, мали б перетворити «Спогади ...» в об'єктивне джерело історичної правди епохи.

У розділі «Кримська війна» також зображено неоднозначне сприйняття польською шляхтою Правобережної України подій тих років. М. Чайковський писав, що «публічна думка, навіть поляків старшого покоління, сприймала цю війну за справедливую, логічну і обов'язкову, тому що вона ведеться за християнство і за слов'ян, які, будучи позбавлені волі турками, могли втратити і віру і національність» [8, с. 104]. Однак, симпатія певної групи поляків була направлена на антиросійську коаліцію, адже її перемога могла б посприяти відновленню польської державності. І хоч Т. Бобровський під час аналізу цієї проблеми намагається дотримуватися принципу об'єктивності та безсторонності, зазначаючи, що сам є «провінційним глядачем і маленьким спостерігачем великих подій і може тільки описати враження більш-менш близького оточення; розповіді як і в якій мірі відбивалося далеке ехо боротьби на різні верстви суспільства провінції» [7, с. 52], проте в контексті питання Кримської війни автор відкрито критикує як зовнішню, так і внутрішню політику царства.

Мемуарист не приймає офіційну версію оголошення війни для отримання «ключей від святих місць» [7, с. 51], за його ж словами цей конфлікт мав би показати перевагу та вищість Російської імперії у політиці на Сході. Т. Бобровський переконує читача в тому, що ця війна – прояв шовінізму Миколи I, який, прикриваючись релігійними питаннями, вів свою політичну гру. Довівши своїх підданих до фанатизму проблемою збереження «святих місць», правитель домагався не рівноправ'я, а статусу переможця, адже цар Микола I був «вірний привласнений, і протягом довгих років пешеній, місії Росії на Сході, покладеній від часів Петра Великого на плечі російському народу, який зрештою сам із здивуванням повірив у свій месіанізм і, засліплений своєю силою, був вірний персональній ролі охоронця легітимізації та порядку в Європі» [7, с. 50–51], – пише автор. Таку характеристику політики імперіалістичної влади зустрічаємо не лише у мемуаристиці Т. Бобровського. Так, А. Коженювський у мемуарах «Польща і Москва», під час роздумів про російський царат, також згадує мотив месіанізму. Для швагра Т. Бобровського Петро Великий постає в образі загарбника та гнобителя європейських народів, який залишив після себе певний заповіт. «Зрозумілим було те, що основою Петрового заповіту було поглинання Польщі. <...> для другої руки *Государства* у

заповіті вказав місця – Туреччина і Константинополь. <...> Потомки та наступники Петра, цариця Катерина Велика й інші – всі великі – успадували після нього місію знищення» [9, с. 151–152]. Як політично нейтральний Т. Бобровський, так і А. Коженювський «безкомпромісний, у своїх судженнях часто однозначний, інколи навіть різкий» [4, с. 324], не могли схвалити офіційної політики Москви. Т. Кронський, досліджуючи концепт месіанізму в польській літературі XIX ст., зауважує, що «польські месіонери доводили, що справа Польщі є святою» [10, с. 14], а тому в тадеушо-бобровській свідомості образ месії асоціювався лише з польським народом, оборонителем Європи від російської тиранії.

Т. Бобровський у «Спогадах ...» підкреслює, що для самолюбства царя Миколи I крах фальшивої ідеї месіанізму та поразка у війні стали причиною загибелі. Мемуарист згадує, що по всій території імперії «та смерть викликала велике та глибоке почуття визволення та свободи» [7, с. 59]. Однак, всі надії, що виникли від початку конфлікту, про відродження Польщі як незалежної держави, зникли після Паризького трактату (1856 р.). Крах сподівань призвів до морального пригнічення та розчарування в колі польської шляхти Правобережжя, а відтак всі сподівання тепер пов'язувалися з очікуванням реформ, які б мали вирішити згадану раніше проблему селянства та зміцнити позиції національної меншості в Російській імперії.

Проблематика Кримської війни розкривається Т. Бобровським за допомогою засобів, що притаманні першому тому «Про справи ...». Розповідь ведеться емоційно зацікавленим розповідачем, стрижневий сюжет переривається вставними сюжетами гавендарного характеру, наявні авторські рефлексії подій. Зазначені ознаки вирізняють проблематику Кримської війни серед інших, розглянутих у другому томі. Для мемуариста події 1853 – 1856 рр. хоч і були просторо-во віддалені, проте стали причиною великого розчарування, адже завершення конфлікту не сповнили надію польського народу на відновлення державності.

Для розділу «Січневе повстання» Т. Бобровський підбирає епіграф, що є нетиповим для стилю творчості мемуариста. В оригіналі цитата звучить як «Infandum regina jubes renovare dolorem...» [7, с. 441], а в перекладі українською мовою – «Біль невимовний мені роз'ятрити велиш ти, царице» (переклад з лат. М. Білика). Автор навмисне підбирає слова, від яких герой «Енеїди» починає розповідати про занепад Трої, адже для польської національної ідеї та державності січнева інсурекція закінчується катастрофічними наслідками.

Т. Бобровський, як скрупульозний дослідник епохи, поетапно подає розвиток подій не лише під час повстання, але й аналіз причин виникнення підґрунтя для національно-визвольного руху. До зовнішніх причин мемуарист зараховує віяння з Європи, зокрема вплив успіху Італії на шляху до національного об'єднання держави. Внутрішніх чинників автор перераховує набагато більше, мемуарист відзначає і запальний темперамент свого народу, і тридцятирічне пригноблення поляків під час панування царя Миколи I, і позбавлена критичного осмислення надія на

лібералізм нового правителя та, навіть, комунікація з Європою, що за останні часи стала набагато доступнішою. Т. Бобровський виступає в ролі старанного літописця і подієво описує перебіг Січневого повстання. В. Колесник пише, що перед нами постають події кадр за кадром: розгром маніфестацій у Варшаві, діяльність комітетів «білих» та «червоних», хід повстання в 1863 р., його учасників та очільників [3, с. 229]. Автор подає факти з повстання безсторонньо, він виступає об'єктивним літописцем подій. Т. Бобровський, який не приймав ідею збройної боротьби, виступає лише спостерігачем епохи. Зовсім іншою тональністю відзначаються спогади про діяльність брата Стефана та швагра А. Коженювського. Наратор не просто констатує факти, а наводить розлогі роздуми про мотиви суспільно-політичної діяльності близьких, внаслідок чого констатує факт, що Січневе повстання забрало кращих представників польської шляхти Правобережжя.

Мемуарист, проводячи аналіз причин та наслідків повстання, використовує емоційно забарвлене слово «фальш» для характеристики інсурекції: «Можна без перебільшення ствердити, що рух 1861 – 1863 р. започаткований з фальшу – бо ним є кожна, навіть найшляхетніша ілюзія, став фальшем, поширювався за допомогою фальшу та загинув у фальші, викликавши на поверхню мрійників, авантюристів і амбітних молодиків, які після поразки, в якій загинули найшляхетніші, втекли з краю» [7, с. 443]. Автор послуговується стилістичною фігурою тавтологія у вигляді градації, що надає емоційно-експресивного значення змісту, адже питання, які підіймає мемуарист, є не лише національними, а й суто особистісними. В «найшляхетніших», які поклали голову за національну ідею, Т. Бобровський вбачає передусім свого молодшого брата Стефана, людини «надзвичайних здібностей і непересічної на свій вік освіти <...> найблагородніших та найглибших почуттів, людини старанної, з солодким характером, вільної від найменшої крихти егоїзму» [7, с. 463]. Зауважимо, що політично нейтральний Т. Бобровський часто наділяє учасників повстання лицарськими рисами, що є показником функціонування романтичних тенденцій у творчості мемуариста.

Для Т. Бобровського, зрілого польського шляхтича, стало неприйнятне те, що «старші та досвідченіші люди зі світлими головами, поважні та шановані, дозволили собі піддатися безумству часу і підтримали ілюзію та повірили у цей фальш» [7, с. 443]. Ані навчені історією шляхтичі, ані патріотично налаштовані молодики-мрійники не подумали про наслідки своїх дій для життя губерній Правобережної України, які перейменувалися з «присоединенных», від часів поділів Речі Посполитої, у «возвращенные», ця земля була названа як «край исконно русский», на території якого проживає тільки російський народ, отже інших національностей бути на цій території не може. Т. Бобровський зауважує, що «ці всі думки повторювалися кожного дня, нищили і заривали в землю що хвилини, що кроку сліди та пам'ятки нашої цивілізації» [7, с. 504]. Розлогі роздуми про долю краю спрямовують мемуариста до створення унікального твору, який став би застереженням майбутнім поколінням.

Висновки. «Мемуари мого життя. Спогади зрілого віку» відображають позитивістські орієнтири автора. Т. Бобровський, часто жертвуючи образністю та художністю викладу, перетворює «Спогади...» в складноструктурований документ епохи з певними рисами політичного трактату, де розглянуто три основні проблеми: селянське питання, Кримська війна та Січневе повстання. У зв'язку з контроверсійністю селянського питання, Т. Бобровський намагається наблизитися до лапідарного, точного та сухого стилю викладу матеріалу, знеособлює текст, ховає розповідача під маску беземоційного та безстороннього хронікера. Проблематика Кримської війни розкривається емоційно зацікавленим розповідачем, адже завершення конфлікту

не сповнили надію польського народу на відновлення державності. Під час опису подій Січневого повстання Т. Бобровський подає факти безсторонньо, а наратор виступає об'єктивним літописцем подій. Дещо інша тональністю простежується у спогадах про діяльність сім'ї автора, наратор не просто наводить факти, а подає розлогі роздуми про мотиви суспільно-політичної діяльності близьких, внаслідок чого констатує факт, що Січневе повстання забрало кращих представників польської шляхти Правобережжя. Глибокий аналіз епохи наштовхує автора на висновок про необхідність функціонування твору, який би став своєрідним порадищем гармонійного поступу суспільно-політичного життя Правобережжя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єршов В. Герменевтична актуалізація конволютного принципу мемуаризації. «Спогади минулих літ» Євстахія Івановського. *Українська полоністика. Філологічні дослідження* Випуск 2. Житомир, 2007. С. 225–234.
2. Єршов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму. Житомир: Полісся, 2010. 454 с.
3. Колесник В. Мемуари Тадеуша Бобровського (1829 – 1894) як джерело з історії Правобережної України. *Подільська старовина: Наук. зб. Вип. IV. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. С. 206–242.*
4. Радішевський Р. Політичні інтенції творчості А. Н. Коженьовського. *Київські полоністичні студії. Т. XXVI. К.: ВПЦ «Київський університет», 2015. С. 426–434.*
5. Bobrowski T. Listy do Konrada / opracowała Róża Jabłkowska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981. 351 s.
6. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu / opracował, wstępem i przypisami opatrzył

REFERENCES

1. Kolesnyk V. Memoirs by Tadeusz Bobrowski (1829 - 1894) as a source for the history of the Right-Bank Ukraine. *Podillya antiquity: Nauk. zb. Vy`p. IV. Vinny`cya: DP «Derzhavna kartografichna fabry`ka», 2008. S. 206–242.*
2. Yershov V. Hermeneutic actualization of the convolitional principle of memorialization. "Memories of the Past Years" by Evstahii Ivanovsky. *Ukrainian Polonistic. Philological studies. Vy`pusk 2. Zhy`tomyr, 2007. S. 225–234.*
3. Yershov V. Polish memoir literature of the Right-Bank Ukraine in the era of romanticism. *Zhy`tomyr: Polissya, 2010. 454 s.*
4. Rady`shevs`ky`j R. The political intentions of A. N. Kozhenovsky's creativity. *Kiev Polonistic Studios. T. XXVI. K.: VPCz «Ky`yivs`ky`j univ`ersy`tet», 2015. S. 426–434.*
5. Bobrowski T. Listy do Konrada / opracowała Róża Jabłkowska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981. 351 s.
6. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu / opracował, wstępem i przypisami opatrzył

Transformation of the idea of harmonious development of the Right Bank in «Memoirs of my life. Recollections of the mature age» by T. Bobrovsky

O. M. Bondarchuk

Abstract. The article is a researcher in the topic of «Memoirs of my life. Recollections of the mature age» by T. Bobrovsky reflects positive tendencies in the author's work and unites a number of issues, including issues of the liberation of the peasants, the Crimean War and the January uprising. The problem of the fact that the artist's memoirs have the center of the general complex of literary problems right-bank Ukraine in the second half of the nineteenth century.

Keywords: memoirs, positivism, problems, Ukrainian-Polish borderland literature